

Η ΑΜΠΕΛΟΥΡΓΙΑ ΠΑΡΑ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΙΣ

Μ^ο ὅλον ὅτι κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους πολλαὶ ἐπαρχίαι τοῦ κράτους ἦσαν εὐνοιοὶ καὶ ἐπομένως ἐν μεγάλῃ ἀκμῇ ἐν αὐταῖς ἡ ἀμπελοουργία, ἐν τούτοις αἱ ἐκ τῶν συγγραφέων καὶ ἄλλων πηγῶν παρεχόμεναι πληροφοροὶα περὶ τοῦ κεφαλαίου τούτου τοῦ γεωργικοῦ βίου τῶν Βυζαντινῶν δὲν εἶναι ὅσαι καὶ οἶαι θὰ ἀνέμενέ τις.

Ὡς πηγὴ διὰ τὸ θέμα χρησιμεύουσι κατὰ πρῶτον λόγον τὰ γεωπονικά, καὶ μάλιστα τὸ Ε' καὶ Γ' βιβλίον αὐτῶν, τῶν ὁποίων ὅμως πρέπει μετὰ φειδοῦς νὰ γίνεται χρῆσις, διότι πᾶσαι αἱ ὑπ' αὐτῶν παρεχόμεναι πληροφοροὶα δὲν ἀνήκουν εἰς Βυζαντινοὺς συγγραφεῖς. Ἄλλαι πηγαί, τὰς ὁποίας ἐπωφελῶς διὰ τὸ θέμα θὰ χρησιμοποιήσῃ ὁ ἐρευνητὴς εἶναι τὰ ἰδιωτικὰ ἔγγραφα, τῶν ὁποίων τὰ παλαιότερα δὲν ἀνέρχονται πέραν τοῦ δεκάτου αἰῶνος, κατόπιν οἱ νόμοι, καὶ δὴ ὁ γεωργικός, τὰ Βυζαντινῶν χρόνων μυθιστορήματα, τὰ ἐπύλλια, αἱ συλλογαὶ τῶν ἐπιστολῶν, τὸ εὐχολόγιον, τοῦ Μιχαὴλ Ψελλοῦ ἡ διατριβὴ περὶ γεωργικῶν¹, ἐν ἧ, ἐν τοῖς πλείστοις, ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὰ γεωπονικὰ βιβλία, καὶ τέλος οἱ κατὰ διαφόρους αἰῶνας ὑπὸ γνωστῶν συγγραφέων ἢ καὶ ὑπὸ ἀνωνύμων γραφέντες στίχοι εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας.

Ἐπὶ τῇ βάσει λοιπὸν κυρίως τῶν πηγῶν τούτων, αἰτινες σημειωτέον ἐλαχίστας παρέχουσι πληροφοροὶα περὶ τοῦ τρόπου τῆς φυτεύσεως, κλαδεύσεως καὶ ἐν γένει τῆς καλλιεργείας τῶν κλημάτων, καὶ τῇ βοηθείᾳ τοῦ νεοελληνικοῦ ἀμπελοουργικοῦ βίου ἀνακοινοῦνται αἱ ἐξῆς ὀλίγαι πληροφοροὶα.

Ὁ τόπος ἐν ᾧ οἱ Βυζαντινοὶ ἐφύτευον ἄμπελον ἐκαλεῖτο τότε ἀμπελότοπον², ὁ δὲ χῶρος μετὰ τῶν ἐν αὐτῷ φυτευθέντων κλημάτων ἀμπελίον³. Ἐχαρακτηρίζετο δ' ἡ περίμετρος τοῦ ἀμπελίου ὡς γῦρος⁴, ὅστις συχρὰ ἀνα-

¹ Βλ. Boissonade, *Anecdota græca*, 1,242 ἔξ.

² Trinchera, *Syllabus*, 51,41· 103,79· 186,140· 259,198· 284,217· 370, 269. Spata, *Diplomi Greci Siciliani inediti*, 94,20· 392,2. Ὁ ἀμπελότοπος νῦν περιφέρεται πολλαχοῦ.

³ Cusa, *I diplomi Greci ed Arabi di Sicilia*, 395,7. Spata, Ἐνθ' ἀν., 392,2· 406,6. Miklosich - Müller, *Acta et Diplomata*, 5,27. Tafel, *Eustathii opuscula*, 244,3 καὶ ἄλλαχοῦ πολλαχοῦ.

⁴ Τὰ κατὰ Καλλιμαχον καὶ Χρυσορρόην, στίχ. 2458,2462.

φέρεται ὡς ἐξασφαλιζόμενος διὰ φραγμοῦ¹ ἢ φράκτης², ἀποτελουμένης συνήθως εἴτε ἐκ τοιχιῶν ἐκ ξηρολίθων εἴτε ἐκ πάλων μεταξύ τῶν ὀπίων ἐτίθεντο ἀκανθώδη φυτά³, ἢ τάφρου, τράφρου, χαρακώματος⁴.

Ἴνα δ' ἡ ἀσφάλεια τοῦ ἀμπελίου εἶναι μεγαλύτερα, παρὰ τὴν φράκτην, ὠρύσσετε καὶ χανδάκιον⁵ τράφος ἦτοι τάφρος καλούμενον⁶.

Ἡ νεωστὶ φυτευθεῖσα ἄμπελος ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ σήμερον, *φυτεία*⁷ ἢ *νεόφυτον*⁸, ἔδιδε δὲ τὸ πρῶτον καρπὸν τὸ τέταρτον ἀπὸ τῆς ἐμφυτεύσεως ἔτος⁹. Ἡ εὐθαλῆς καὶ λίαν εὐδοκιμοῦσα ἄμπελος ἐλέγετο *κεφαλική*¹⁰, ἡ δὲ ἔνεκα τοῦ χρόνου ἐρημωθεῖσα *ἐρημάμπελον*¹¹ ἢ *ἐξάμπελον*¹², ἀκριβῶς ὅπως καὶ σήμερον.

Τὰ ἐν τῷ ἀμπελοτόπῳ φυτευόμενα *κλήματα* ἐκαλοῦντο καὶ οὕτως, ἀλλὰ καὶ *ἀμπέλια*¹³ καὶ *κορμοὶ*¹⁴, ἐξ ἧς τελευταίας λέξεως προέρχεται τὸ σημερινὸν

¹ Μόσχου, Λεμωνάριον, 87^a, 3053. Cusa, I diplomì, 90, 15. Spata, "Ενθ' ἀν., 60, 12. Trincherà, Syllabus, 93, 72· 192, 145· 178, 135· 198, 150. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 924, 20. Tafel, Eustathii opuscula, 287, 9. Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν τοῦ τῆς θείας λήξεως Ἰουστινιανοῦ βασιλέως, 4 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλ., 4, 5, σ. 840). Τὸ περίφραγμα χωραφίων καὶ ἀμπελίων λέγεται νῦν φραγμὸς ἐν Οἰνῇ τοῦ Πόντου καὶ φραμὸς ἐν Κύπρῳ, Καρπάθῳ καὶ Νισύρῳ.

² Trincherà, Syllabus, 119, 91· 161, 121. Cusa, I diplomì, 412, 15. Spata, Le pergamene Greche, 243, 13. Ἡ φράχτη τὰμπελιοῦ εἶναι σήμερον πολὺλεκτος.

³ Μόσχου, "Ενθ' ἀν. Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν, "Ενθ' ἀν. Πῶς κατεσκευάζετο εἰς φραγμὸς περιγράφουσι τὰ γεωπονικά.

⁴ Trincherà, Syllabus, 178, 135. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 706, 5. C. Ferrini, Edizione critica del νόμος γεωργικός, 49 (BZ, 7, 564).

⁵ Trincherà, Syll., 178, 135· 243, 185. Tafel, Eustathii opusc., 287, 9. Ὁ γεωργικὸς νόμος (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 4, 5, σ. 840) ἀναφέρει τὴν τῆς ἀμπέλου διώρυγα.

⁶ Εὐσταθίου, Παρεκβ., 582, 7· 706, 3. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 5, 19· 6, 9, 13.

⁷ Trincherà, Syll., 170, 129· 186, 140· 218, 166· 264, 201. Cusa, I diplomì, 14, 4 καὶ 618. Νῦν κοινῶς *φυτεία*.

⁸ Βασιλικά, 28, 10, 6. Νῦν κατὰ τόπους *νεοφίτι* λέγεται ἡ νεωστὶ φυτευθεῖσα ἄμπελος.

⁹ Χρυσόστομος, PG, 62, 630.

¹⁰ Trincherà, Syll., 400, 289.

¹¹ Trincherà, Syll., 12, 11· 23, 22· 304, 228· 344, 253. Τὸ *ἐρημάμπελο* οὕτω καὶ ἐν Αἰτωλίᾳ. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 308.

¹² Trincherà, Syll., 237, 203· 304, 228· 390, 283. Καὶ νῦν *ἐξάμπελο* λέγεται ἡ ἐγκαταλειφθεῖσα ἄμπελος.

¹³ Trincherà, Syll., 356, 261· 400, 239.

¹⁴ Vitelli, Papiri Fiorentini, 50 I, 2· 50 II, 34· 50 III, 78. Φ. Κουκουλέ, Παρατηρήσεις καὶ διορθώσεις εἰς τοὺς Ἑλληνικοὺς παπύρους, 18, 19.

κούβουλο, τὸ τὸν κορμὸν τοῦ κλήματος δηλοῦν, πρὸς δὲ καὶ *ρίζαι*¹ ἢ *ρίζια*², τοποθετούμενα στοιχηδόν, κατὰ *ὀρθινίας* ἢ *ὀρθινα*³, ἢ *στοίχους*⁴ ὅπως ἔλεγον, τὸ ποσὸν τῶν ὁποίων ὠρίζε καὶ τὴν ἔκτασιν τοῦ ἀμπελίου, ὅπερ ἔχαρᾶκτιρίζετο ὡς *πεντηκοντάριον*, *ἑξηκοντάριον* κτλ., ἂν περιεῖχε πενήτηκοντα ἐξήκοντα κτλ. τοιούτους στοίχους κλημάτων⁵. Τὰ κλήματα ἐπ' ἴσης τότε, ὡς καὶ νῦν εἰς τὰ μεσόγεια τῆς Ἀττικῆς, ἐν Τήνῳ καὶ ἀλλαχοῦ ἐμετροῦντο κατὰ χιλιάδας⁶ ἢ ὅλη δὲ ἄμπελος κατὰ μόδια⁷.

Τὸν κορμὸν τοῦ κλήματος, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τοὺς κλάδους, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος καλεῖ *μητέρα*⁸, δημωδῶς ὅμως τότε θὰ ἐλέγετο ἀσφαλῶς *μάννα*.

Ἐν τοῖς ἐγγράφοις ἀναφέρονται *χαμάμπελα*⁹, ὡς τοιαῦτα δὲ θεωρητέα τὰ ἔχοντα μικρὸν ὕψος κλήματα· ὅτι δ' ὑπῆρχον ὑψηλότερα τοιαῦτα σαφῶς φαίνεται ἐκ μαρτυριῶν τῶν συγγραφέων παρ' οἷς, μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀμπελοργικῶν ἐργασιῶν, ἀναφέρεται καὶ τὸ *ἀναδησαι*¹⁰. Ἐὰς προσθέσωμεν ὅτι γνωσταὶ ἦσαν τότε καὶ αἱ *ἀναδενδράδες*, αἱ τῶν Γεωπονικῶν (5,20,2) δενδρίτιδες ἄμπελοι αἱ καὶ νῦν *ἀνεντράδες*, αἱ ἐπὶ τῶν δένδρων δῆλα δὴ ὑπὸ τῶν ἀμπελοργῶν ὑψοῦμεναι¹¹.

Ὁ *ἀμπελοργός*, οὕτω καὶ κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους καλούμενος, πρὸς δὲ καὶ *ἀμπελάρης* ἢ *ἀμπελᾶς*¹², ἔλεγον ὅτι *κάμνει τὰς ἀμπέλους*, ἥτοι

¹ Trinchera, Syll., 93,72· 131,100· 158,119· 307,229. Καὶ σήμερον αἱ ἄμπελοι μετροῦνται κατὰ ρίζας.

² Trinchera, Syll., 93,73· 259,198· 401,289. Cusa, I diplomì, 395,7· 675,14. Spata, Le pergamenè Greche, 192.

³ Trinchera, Syll., 36,31· 321,238. Ἐσημίωσε δὲ καὶ ὁ Σχολιαστῆς τοῦ Θεοκρίτου, Εἰδύλλ., 10 ἀύλακα τὸν ὄγκον φησί, τὸ κοινῶς λεγόμενον *ὀρθίνιον*.

⁴ Corp. Gl. Lat., II, 21,12. Κατὰ τὸν Πολυδέυκη, Ὀνομαστ. (7,32), ἢ κατὰ στοίχους πεφυτευμένη ἄμπελος ἔκαλεῖτο *στοιχάς*.

⁵ Trinchera, Syll., 30,26· 36,31· 103,79· 186,140.

⁶ Trinchera, Syll., 356,261. Σπ. Ζαμπελίου, Ἱταλοελληνικά, 139.

⁷ Βλ. χρυσόβουλλον Ἀνδρονίκου τοῦ Παλαιολόγου ὑπὲρ τῆς ἐν Σέρραις μονῆς τοῦ Προδρόμου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 1,217). P. Lemerle, Actes de Kutlumpus, 63.

⁸ Tafel, Eustathii opusc., 261,18· 335,59. Ὁ κορμὸς τοῦ κλήματος καλεῖται νῦν *μάννα* ἐν Κρήτῃ, Τήνῳ, Κερατέᾳ Ἀττικῆς. Πιθανῶς δ' οὕτω θὰ καλεῖται καὶ ἀλλαχοῦ.

⁹ Cusa, I diplomì, 636,12.

¹⁰ Κλήμεντος, Στωματεῖς, 1,9 (PG, 8,740). Λουκιανοῦ, Φιλοφειδῆς ἢ ἀπιστῶν, 11.

¹¹ Χρυσόστομος, PG, 55,726. I. Τζέτζου, Χιλιάδες, χιλ. 10, ἴστορ. 32, 925. Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 1,50,4.

¹² Τὸ *ἀμπελάρης* δίδουσι τὰ μεσαιωνικὰ γλωσσάρια, τὸ *ἀμπελᾶς* δὲ Λέων ὁ Διάκονος (Ἱστορ., 113,11) γράφων «γεωργὸς ἀμπέλων καθεστηκὸς ἐκ τῆς ἐργασίας αὐτῆς τὸ ἐπάνυμον εἴληφεν ἀμπελᾶς κατονομασθεῖς».

καλλιεργεῖ¹, πρὸς δὲ ὅτι ἀναστήνει τὴν ἄμπελον², ἤτοι περιποιούμενος τὰ κλήματα φροντίζει νὰ θάλλουν καὶ νὰ αὐξάνουν ταῦτα, φράσις, ἣτις καὶ σήμερον εἶναι γνωστὴ ἐν τῇ γεωργικῇ γλώσσῃ, ἀφ' οὗ συχνὰ λέγεται περὶ γεωργοῦ ὅτι ἀναστήνει δένδρα³.

Τὸ φύτευμα, κατὰ τὰ γεωργικὰ παραγγέλματα, ἐγένετο κατὰ διαφόρους ἐποχὰς τοῦ ἔτους ἢ δῆλα δὴ μετὰ τὸν τρυγητὸν καὶ τὴν πτώσιν τῶν φύλλων, κατὰ Νοέμβριον, ἢ ἀρχομένου τοῦ ἔαρος, μετὰ τὴν ἰσημερίαν⁴. Κατ' ἄλλους τὸ φύτευμα εἰς τόπους θερμότερους καὶ ἀνύδρους ἔπρεπε νὰ γίνεται κατὰ Δεκέμβριον⁵. Τὰ φυτευόμενα δὲ κλήματα συνιστάτο νὰ μὴ λαμβάνωνται ἐκ νεοφύτου ἀμπέλου, ἵνα μὴ γίνουιν ἀσθενῆ οὐδὲ ἐκ γηραιᾶς ὁπότε θὰ ἐγένοντο ἄκαρπα, ἀλλ' ἐκ κλημάτων ἀκμαιοτάτων καὶ πολυφθάλμων καὶ πολυφόρων. Καλὸν δ' ἔθεωρεῖτο νὰ φυτεύωνται ἀνὰ δύο τὰ κλήματα, διὰ τὴν πιθανὴν ἀστοχίαν τοῦ ἑνὸς καὶ εἰς βάθος ὄχι ὀλιγώτερον τῶν τεσσάρων ποδῶν⁶.

Ἦσαν δὲ διάφοροι αἱ περὶ τὴν ἄμπελον ἀσχολίαι τοῦ ἀμπελοουργοῦ. Κατὰ πρῶτον φυσικὰ ἐφύτευε τὴν ἄμπελον, ἐλάκκιζε τὰ κλήματα, κατεσκεύαζε δῆλα δὴ μετὰ τὸν τρυγητὸν καὶ πρὸ τῶν χειμερινῶν βροχῶν λάκκους περὶ τοὺς κορμούς αὐτῶν, διὰ νὰ συγκεντρωθοῦν τὰ ὕμβρια ὕδατα περὶ τὸ πρέμνον⁷ ἢ ἠσχολεῖτο περὶ τὸν πότον⁸, τὸ πότισμα δῆλα δὴ τῶν κορμῶν, τὸ ὁποῖον ἐγένετο διὰ γλυκέος ὕδατος⁹, ἢ, ἀρχομένου τοῦ ἔαρος, ἐχαράκωνε¹⁰,

¹ Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ὀσίου πατρὸς ἡμῶν Τύχωνος (Anal. Boll., 26,231,2). L. Weigl, Ἰωάννου Καματηροῦ εἰσαγωγή ἀστρονομίας, 1961.

² Trinchera, Syll., 400,289. Ἐν τῷ Ὀνομαστικῷ τοῦ Πολυδεύκου (7,32), κεῖται ἀνατρέφειν φυτὰ. Πβ. καὶ τὸ τοῦ γεωργικοῦ νόμου (7,1) «ἐὰν δένδρον ἀνατραφῆ» (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 844).

³ Ἐν Αἰτωλίᾳ σύνθητες ἐπὶ κλημάτων τὸ ξανασταίνω. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ροῦμέλης, 39. Ὁ ἀναστήνων φυτὰ ἢ δένδρα λέγεται ἀναστάτης ἐν Χίῳ, ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Διὰ τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ βίου, 692. Α. Κοραΐ, Ἄτακτα, 4,16. Τὸ περιποιοῦμαι ἄμπελον λέγεται νῦν ἐν Κρήτῃ κηδεύω.

⁴ Γεωπονικά, 3,14,15· 5,6,2. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Περὶ γεωργικῆς (Boissodade, Anecdota graeca, 1,243).

⁵ Γεωπονικά, 3,14,15.

⁶ Γεωπονικά, 5,6. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν., 1,244.

⁷ Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, ἐν λ. ἄμπελος, 77. Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,620). Ἡ ἐργασία αὕτη λέγεται νῦν ξελάκκωμα.

⁸ Cusa, I diplomii, 609,623. Spata, Diplomii Greci Siciliani inediti, 400,4.

⁹ Ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1130,44, ἀν καλῶς ἀντελήφθη τὸ πρᾶγμα, ὁμιλεῖ καὶ περὶ ποτίσματος παραθαλασσίων ἀμπελώνων διὰ θαλασσοῦ ὕδατος.

¹⁰ Νόμοι γεωργικοὶ κατ' ἐκλογὴν, 1,23 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος, 834). Γεωπονικά, 5,22,2· 27· 29,6. Λουκιανοῦ, Φιλοψευδῆς ἢ ἀπιστῶν, 11.

παρεπήγνυε δῆλα δὴ πάλους, παλούκας¹, περὶ τὰ κλήματα τῆς φυτείας, διὰ νὰ μὴ στραβῶνουν ταῦτα καὶ βλάπτωνται οἱ καρποί². Ἐννοεῖται ὅτι καὶ τότε διὰ τοῦ *χαρακῶνω* θὰ ἐδηλοῦτο καὶ τὸ σημερινὸν *χαράκωμα*, τὸ χάραγμα δῆλα δὴ τοῦ κορμοῦ τοῦ κλήματος, ἵνα συγκρατηθῇ ὁ βότρυς καὶ αἱ ρᾶγες αὐτοῦ γίνουσι χονδραῖ.

Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῆς βλαστήσεως, ἐδισκάφιζε³, ἰσοπέδωνε τουτέστι τὴν ἐπιφάνειαν τῆς ἀμπέλου συντριβῶν τοὺς βῶλους ἢ ἐκλάδευε⁴, διὰ νὰ δυναμώσῃ τὴν ρίζαν ἢ κατεβόλενε, ἔκαμνε δῆλα δὴ κατὰ τὸ φθινόπωρον τὰς καὶ σήμερον λεγομένας καταβολάδας, κατέχωνε τουτέστι μίαν τῶν βεργῶν τοῦ κλήματος εἰς παρακείμενον λάκκον ἀποκόπτων αὐτὴν ἀπὸ τῆς μάννας τῆς μετὰ ἐν ἔτος οὕτως ὥστε αὕτη ν' ἀποτελέσῃ ἴδιον κλῆμα⁵ ἢ καὶ ἐβλαστολόγει⁶, μετὰ δῆλα δὴ τὴν ἔναρξιν τῆς δέσεως τοῦ καρποῦ ἀφήρει τὰ ἄκρα τῶν καρποφόρων βλαστῶν ἀφίνων ὀλίγα φύλλα ἄνωθεν τῆς σταφυλῆς, ἵνα οὕτως εἶναι ἀφθονωτέρα ἢ καρποφορία⁷ ἢ καὶ περιέσκαπτε τὸ ἔδαφος τῆς ἀμπέλου κατὰ τὴν ἀνοιξιν⁸.

⁹Ἐγίνετο δὲ τὸ βλαστολόγημα, κατὰ τὰ Γεωπονικά (2,46,5' 3,6,2), δις τοῦ ἔτους κατὰ τὸν μῆνα Μάρτιον, ὅποτε ἐβλαστολογοῦντο αἱ τριετείς ἀμπελοι καὶ εἶτα κατὰ τὸν Ἰούνιον τῶν νεαρῶν ἀμπέλων τότε βλαστολογομένων⁹.

Σημειωτέον δ' ὅτι οἱ ἔμπειροι ἀμπελοργοί, ὁσάκις οἱ ἐπὶ τῶν κλημάτων βότρυες ἦσαν πολλοί, ἀπέκοπτον μέρος αὐτῶν, ἵνα οὕτω μὴ ἔλλατωθῇ ἢ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη δύναμις τοῦ κλήματος πρὸς καρποφορίαν¹⁰. Τέλος ὁ ἀμπελουρ-

¹ C u s a, I diplomì, 390,4. Ἐν Στερεᾷ Ἑλλάδι συνήθης ἡ φρ. «φουρκῶνω τὴ φυτεία». Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 309. Τὸ παλούκι ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος, Παρεκβ., 1163,17 καλεῖ κάμακα.

² Νεῖλος ἀσκητής, ΡΓ, 79,1160.

³ Νόμοι γεωργικοί (Ἀρμενοπούλου, Ἐνθ' ἄν.). Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,627). Οὐχὶ ὀρθῶς τὰ χειρόγραφα ἀντὶ τοῦ δισκαφίζω ὅπερ καὶ σήμερον λέγεται, δίδουσι δισκαφίζω. Διὰ τὸ δισκαφο βλ. Π. Γενναδίου, Ἐνθ' ἄν., 78.

⁴ Νόμοι γεωργικοί, Ἐνθ' ἄν. Χρυσόστομος, ΡΓ, 52,417. Πότε ἔπρεπε νὰ ἀρχίξῃ τὸ κλάδευμα περιγράφουσι λεπτομερῶς τὰ γεωπονικά, 5,23 ὀρίζοντα ὡς κατάλληλον χρόνον τὸ ἀπὸ 15ης Μαρτίου μέχρις 20ῆς Φεβρουαρίου χρονικὸν διάστημα Γεωπονικά, 5,45,46. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν., 1,245.

⁵ Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,621).

⁶ Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρή, στίχ. 2459. Τὰ περὶ βλαστολογίας βλ. ἐν γεωπονικῶν, βιβλ. 5,28,29.

⁷ Ἐπιθι Π. Γενναδίου, Ἐνθ' ἄν., 80. Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικά τῆς Ρούμελης, 316.

⁸ Γεωπονικά, 3,3,6,7.

⁹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Περὶ γεωργικῶν. Boissonade, Anecdota graeca, 1,243.

¹⁰ Εὐστάθιος, Παρεκβ., 227,74

γὸς ἐνήργει καὶ τὸν ἐγκεντριισμόν τῶν ἀμπέλων, ὅστις συνιστάτο νὰ γίνεταί κατὰ μῆνα Μάρτιον καὶ οὐχὶ εἰς τὸν πνυθμένα τῆς ἀμπέλου, ἀλλ' εἰς τὸ ἰσόπεδον¹.

Ἐννοεῖται δ' ὅτι διὰ τὰς τοιαύτας ἐργασίας ὁ ἀμπελουργὸς ἐχρησιμοποίει διάφορα ἐργαλεῖα, ἐξ ὧν ἀναφέρονται τὸ σκαφεῖον ἢ μάκελλα, ἢ κοινῶς νῦν *δίκελλα*² καὶ κοινῶς *δικέλλι* ἢ *τσάπα*, ἀξίνη με δύο μεγάλους ὀδόντας ἔμπροσθεν, τὸ *σκαλίδιν* ἢ ἡ *σκαλίδα*³, νῦν κοινῶς *σκαλιστήρι*, μικρὰ δῆλα δὴ μάκελλα καὶ τὸ *κλαδευτήριον*, δι' οὗ ἐν καιρῷ τοῦ κλαδεύματος ἀπέκοπτον τοὺς περιττοὺς κλάδους τοῦ κλήματος⁴.

Καὶ ἐφ' ὅσον μὲν πρὸς καλλιέργειαν τῆς ἀμπέλου ἐπήρκει ὁ γεωργός, εἶχε καλῶς, ἂν ὁμως ἡδυνάτει, τότε συνήθως παρεχώρει εἰς ἄλλον αὐτὴν «εἰς ἡμισείας» ἢ «ἐφ' ἡμισείας» ἢ «ἐξ ἡμισείας» ἢ «ἐπὶ ἡμισιότητος» ἢ «ἐφημισάριον»⁵, νῦν κοινῶς *σημισειάριον* ἢ *σημσειακήν*, ὑπὸ τὸν ὄρον δῆλα δὴ τὸ ἡμισυ τοῦ εἰσοδήματος νὰ λαμβάνῃ αὐτός, τὸ δ' ἕτερον ἡμισυ ὁ καλλιεργητής⁶.

Ἐπειδὴ δὲ διάφορα πτηνὰ ἢ τετράποδα ζῶα ἐπροξένουν βλάβας εἰς τὸν ἀμπελῶνα ἢ οἱ παραπορευόμενοι ἢ καὶ κλέπται ἀπέκοπτον ἢ ἔκλεπτον τὰς σταφυλάς, διὰ τοῦτο οἱ κάτοχοι ἀμπελῶνων ἐφρόντιζον νὰ ὀρίζωσιν *ἀμπελοφύλακας*⁷ καὶ *δραγάτας* ἄλλως καλουμένους⁸, οἵτινες ἐντὸς μὲν τῶν κτημάτων ἔτοποθέτουσαν παλαιὰ ράκη ἢ κακόσχημα ὁμοιώματα ἀνθρώπων, πρὸς

¹ Μιχαήλ Ψελλοῦ, Ἐνθ' ἄν., 1,243,245.

² Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 1,9 (PG, 8,740), Βίος τοῦ ἀγίου πατρὸς ἡμῶν Ἀβερκίου, PG, 115,1237. Σύνοψις Α, 1,89 (Zachariæ von Lingenthal, JGR, 5,463).

³ Μόσχου, Λεμωνάριον, PG, 87²,3069. Σύνοψις, Ἐνθ' ἄν.

⁴ Κλήμεντος, Ἐνθ' ἄν. Νόμοι γεωργικοί, 2,1 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβιβλος, 836).

⁵ Νόμοι γεωργικοί, 1,22 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 834). Trinchera, Syll., 103,79² 228,173. Cusa, I diplomati, 669,11. Ἄκτος ἐκδόσεως ἀμπελίου ἐφημισάριον (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 6,620) «ἐφ' ἡμισεία λαμβάνειν» εἶπε καὶ ὁ Χρυσόστομος, PG, 51,611. Νῦν ἐν Ρόδῳ (ἐ)φημισσον λέγεται τὸ ἐξ ἡμισείας πρὸς καλλιέργειαν διδόμενον κτῆμα (Βενετοκλέους, Βραχεῖαι παρατηρήσεις, 37).

⁶ Ὁ ἐφ' ἡμισείας ἀναλαμβάνων νὰ καλλιεργήσῃ ἀγρὸν ἢ ἀμπελον ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ἡμισειαστής, νῦν δὲ *σημισάτορας*.

⁷ Γρηγόριος Νύσσης, PG, 44,800. Tafel, Eustathii opusc., 287,9. CGL, III, 488,23² 507,46. Ὁ ἀμπελοφύλαξ ἐν Ρόδῳ λέγεται *οκοπὸς* (Βενετοκλέους, Ἐνθ' ἄν., 100), ἐν Κρήτῃ δὲ *βλεπὲς*.

⁸ Καλλιμάχος καὶ Χρυσορρόη, στίχ. 926,2459. Ἐν τῷ ἐπυλλίῳ τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμιν (στίχ. 928, Wagner, Trois poèmes, 268), φέρεται καὶ τὸ ρῆμα *δραγατεύω*.

ἐκφοβισμόν τῶν πτηγῶν¹, αὐτοὶ δὲ ἢ περιεφέροντο περὶ τὰς ἀμπέλους² ἢ, τοποθετοῦντες ἐν αὐταῖς *μάγγανα*, ἦτοι παγίδας³, ἢ πηγνύοντες ἐπὶ ὑψώματος *σκηνήν*, καὶ *καλύβην* καλουμένην⁴ προσεπάθουν ν⁵ ἀπομακρύνωσι τὰ βλάπτοντα ζῶα ἢ τοὺς κλέπτας διὰ φωνῶν ἢ χειροκροτημάτων⁶ ἢ διὰ τῶν ἀναλαμπῶν τοῦ ἐν τῇ χειρὶ κρατουμένου καὶ περιστρεφόμενου ξίφους ἢ καὶ διὰ λίθων διὰ σφενδόνης βαλλομένων⁶.

Ἐπειδὴ δὲ αἱ εἰς τὰς ἀμπέλους ὑπὸ ζῶων προσγινόμεναι ζημίαι ἦσαν συχναί, διὰ τοῦτο ἠναγκάζετο νὰ ἐπεμβαίη καὶ ὁ νόμος ὀρίζων ἐκάστοτε τὰς ἀναλόγους ποινάς. Οὕτως, ἔμενεν ἀτιμώρητος, ὅστις ἔθετεν ἐντὸς τῆς ἀμπέλου του μάγγανον ἐν καιρῷ τῶν καρπῶν εἰς ὃ ἐμπίπτων ὁ εἰσερχόμενος χοῖρος ἢ ὁ κύων⁷ ἀπέθνησκεν⁸. Ἐπ' ἕως ἔμενεν ἀζήμιος ὁ κύριος τοῦ ἀμπελώνου εἰς τοὺς πάλους τοῦ φράκτου τοῦ ὁποίου ἐμπλακεῖς ἀπέθνησκεν ὁ ἐπιχειρήσας νὰ εἰσέλθῃ βουῆς ἢ ὄνος⁹. Κατὰ τοὺς αὐτοὺς νόμους ὁ εὐρὼν χοίρους ἢ πρόβατα *πραιδεύοντα*, ἦτοι ποιοῦντα ἀγροζημίαν, ὤφειλε διὰ πρώτην μὲν καὶ δευτέραν φορὰν νὰ παραδώσῃ αὐτὰ εἰς τὸν κύριόν των, ἂν ὅμως καὶ ἐκ τρίτου τὰ συνελάμβανε, τότε ἠδύνατο ἀτιμωρητὶ νὰ τὰ οὐροκοπήσῃ ἢ καὶ νὰ τὰ κατατοξεύσῃ¹⁰. Ἐάν ἄφ' ἑτέρου ὁ συλλαβὼν δραγάτης ἐφόνευε τὸ διὰ πρώτην φορὰν συλληφθὲν ζῶον ἢ ἐτύφλωνεν ἢ οὐροκόπει ἢ ἔθραυε τοὺς πόδας

¹ Ἰωάννου Γεωμέτρου, Ποιήματα (NE, 16,44) Νικήτα Χωνιάτου, Χρονικ. διήγ., 375,10. Τὰ φόβητρα ταῦτα ἐν Κρήτῃ μὲν καλοῦνται *σούβιστρα*, ἀλλὰ τοῦ δὲ πολλαχοῦ *σκιάχτρα*.

² Tafel, Eustathii opusc., 287,12.

³ Νόμοι γεωργικοί, 6,5 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 842).

⁴ Μ. Βασίλειος, PG, 30,152. Tafel, Eustathii opusc., 242,6· 275,3. Ἡσύχιος ἐν λ. ὄπωροφυλάκιον. Θεόδωρος Πρώδρουμος, PG, 133,1368. Ἡ καλύβη λέγεται νῦν κατὰ τόπους καὶ οὕτω, ἀλλὰ καὶ *τσαρδάκα*, *δραγατιὰ* καὶ *φυλάχτρα*, ὃ δὲ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Tafel, Eustathii opusc., 287,12), τὴν καλεῖ ὄπωροφυλάκιον.

⁵ Χρυσόστομος, PG, 63,939· 64,801.

⁶ Καισαρίου, Γρηγορίου τοῦ Θεολόγου ὁμίμιμος διάλογος I', PG, 38, 1100. Ἰερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος (Α. Παπαδοπούλου - Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,115,25). Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρή, στίχ. 2457.

⁷ Ὡς γνωστόν, οἱ κύνες τρώγουσι τὰς σταφυλάς ζημιοῦντες οὕτω τοὺς ἀμπελοκτήμονας, οἵτινες, συμφώνως τῷ νόμῳ, καὶ τοὺς ἐφόνευον· ἐντεῦθεν καὶ ἡ σημερινὴ φράσις «ἐπῆγε σὰν τὸ σκυλλί στ' ἀμπέλι» ἐπὶ τοῦ ἀνεκδικήτου φονευθέντος. Πβ. Φ. Κουκουλέ, Βίος καὶ γλώσσα, Ἡμερολ. Μεγάλ. Ἑλλ., 1930, σ. 436,437.

⁸ Νόμοι γεωργικοί, 6,5 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 842).

⁹ Νόμοι γεωργικοί, 4,6 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 840).

¹⁰ Νόμοι γεωργικοί, 4,4 (Ἀρμενοπούλου, Ἐξάβ., 840).

αὐτοῦ, τότε ὄφειλε νὰ τὸ ἀντικαταστήσῃ δι' ὑγιоῦς¹. Κατεδικάζετο ἔπ' ἴσης νὰ καταβάλλῃ ἕξ ὀλοκλήρου τὴν τιμὴν τοῦ ζῶου ὃ ἐν ξένῳ ἀμπελῶνι συλλαβῶν αὐτὸ καὶ φρονεύσας ἀντὶ νὰ τὸ παραδώσῃ εἰς τὸν κύριόν του². Μεταξὺ τῶν ζῶων, τὰ ὅποια ἔβλαπτον τὰς ἀμπέλους ἀνεφέραμεν τὰ πρόβατα, τοὺς βοῦς, κύνες καὶ χοίρους³ εἰς αὐτὰ δέον νὰ προστεθῶσι καὶ αἱ ἀλώπεκες⁴ ὡς καὶ οἱ ἀκανθόχοιροι⁴.

Ὁ κόπτων σταφυλὰς ἐκ ξένου ἀμπελῶνος, ἐὰν μὲν αὐταὶ ἦσαν ὄριμοι, δὲν ἐτιμωρεῖτο, πληρώνων μόνον εἰς τὸν κύριον αὐτοῦ τὰς ἐκ τῆς καταπατήσεως ἢ συνθλίψεως προκληθείσας ζημίας, ἐὰν ὅμως ἔκλεπτε τοὺς τρυγηθέντας ἤδη βότρους, τότε ἐκινεῖτο κατ' αὐτοῦ ἢ περὶ κλοπῆς ἀγωγὴ συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν ὄφειλε νὰ πληρώσῃ εἰς διπλοῦν τὴν ἀξίαν τῶν κλαπέντων⁵. Προστεθεῖσθω δ' ὅτι οἱ κλέπτοντες σταφυλὰς, στερούμενοι τῶν χιτώνων τῶν ἰσχυρῶς ἔμαστιγοῦντο⁶, ἐὰν δὲ συνέβαινε νὰ εἶναι αὐτοὶ οἱ ὀπωροφύλακες, ἔστεροῦντο πρὸς τούτοις καὶ τοῦ μισθοῦ τῶν⁷.

Τέλος ὃ μὲν καιὼν τῆς ἀμπέλου τὸν φραγμὸν ἔμαστιγοῦτο, ἐπλήρωνεν εἰς διπλοῦν τὴν προξενηθεῖσαν βλάβην, τοῦ ἀπεκόπτετο δὲ καὶ ἡ δεξιὰ χεὶρ⁸, ὃ δὲ κόπτων πρὸς ἐκδίκησιν ἀμπέλους ἐχειροκοπεῖτο⁹, τριάκοντα δὲ ραβδισμοὺς ἐλάμβανε καὶ τὸ διπλοῦν τῆς ζημίας ἐπλήρωνεν ὃ εἰσάγων τὰ ἴδια κτήνη εἰς ἀτρύγητον ἀμπελῶνα¹⁰.

Ἐν τῷ 17ῳ κεφαλαίῳ τοῦ Ε' βιβλίου τῶν γεωπονικῶν ἀναφέρονται διάφορα εἶδη σταφυλῶν¹¹, τὰ ὅποια ὅμως φαίνεται ὅτι ἀποδίδουσι μᾶλλον

¹ Νόμοι γεωργικοί, 4,7 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 840).

² Νόμοι γεωργικοί, 4,8 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 840).

³ Διήγησις παιδιόφραστος τῶν τετραπόδων ζῴων, στίχ. 288 (Wagner, Carmina Græca, 151).

⁴ Εὐσταθίου Ἀντιοχείας, PG, 18,745.

⁵ Βασιλικά, 60,3,27. Πρὸς προφύλαξιν ἀπὸ τῶν κλεπτῶν, συνήθιζον νὰ ἐγκρούπουν εἰς τὰς ἀμπέλους σκόλοπας, ἵνα ἐπ' αὐτῶν πατοῦντες οὗτοι τραυματίζονται. Σοῦίδας ἐν λ. σκόλοψ.

⁶ Νόμοι γεωργικοί, 2,9 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 840).

⁷ Νόμοι γεωργικοί, 2,3 (Ἄρμενοπούλου, Ἐνθ' ἀν.).

⁸ Νόμοι γεωργικοί, 8,3 (Ἄρμενοπούλου, Ἐνθ' ἀν.).

⁹ Νόμοι γεωργικοί, 7,4 (Ἄρμενοπούλου, Ἐξάβ., 846). Βασιλικά, 60,16β.

¹⁰ Νόμοι γεωργικοί, 5,2 (Ἄρμενοπούλου, Ἐνθ' ἀν.).

¹¹ Αἱ ῥᾶγες τοῦ βότρου; δημωδῶς τότε ἐκαλοῦντο ῥᾶγες, τύπος ὅστις ἀπὸ τῶν μεταγενεστέρων χρόνων ἦτο γνωστός. Ἡ ῥᾶξ ἔρεϊς ὃ γὰρ ῥᾶξ δύο ἔχει ἀμαρτήματα. Φουνίχου, Ἐκλογή, 75 (Lobbeck), τὰς ἀποπιπτούσας ῥᾶγας, Κλήμεντος, Στρωματεῖς, 2,18,26, ῥᾶγα ῥᾶγα. Φωτίου, Λεξικόν, ῥᾶξ ἢ τῆς σταφυλῆς, ἢ ἡμεῖς ῥᾶγα. Ἡσύχιος ἐν λ. Ἐπὶ βότρου ῥᾶγας εἰπεῖν βάβραρον. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1633,42.

ἀρχαιότερα ὀνόματα· δημώδη σταφυλῶν ὀνόματα παραδίδει μόνον τρία ὁ Θεσσαλονίκης Ἐυστάθιος, τὰς *κουκούβας* (παρὰ τὸ Λατινικὸν *cucuba* = γλαυξ) τὰς ἔχουσας χροῶμα ἐρυθρόφαιον καὶ ρᾶγας μεγάλας, τὰ *χρυσοστάφυλα*¹, ἔχοντα ροδόχρουν χροῶμα καὶ ρᾶγας στρογγύλας, μικρὰς καὶ γλυκείας, πρὸς δὲ τὰ *κρυστάλλινα* σταφύλια, τὰ ὁποῖα γλωσσάριον τοῦ Θ' αἰῶνος καλεῖ *κρυστάλλια*, ὧς καὶ σήμερον ἐν Θεσσαλίᾳ, οὕτως ὀνομασθέντα διὰ τὸ σκληρὸν καὶ ψυχρὸν τῶν ραγῶν αὐτῶν. Εἰς τὰ εἶδη ταῦτα προσθετέον καὶ τὸ *ἀθήριν*, ἔξ οὗ παρήγετο τὸ ὁμώνυμον εἶδος οἴνου².

Μετὰ τὴν ὠρίμανσιν τῶν σταφυλῶν, ἤρχετο ὁ καιρὸς τοῦ τρυγητοῦ, ὁ *τρύγος* ἢ τὸ *τρύγος*, ὧς ἔλεγον³, ὁ ὁποῖος συνέπιπτε κατὰ τὸν μῆνα Σεπτέμβριον⁴, ἂν καί, ὧς λέγουσιν οἱ νόμοι, «πρὸς τὴν συνήθειαν ἐκάστου τόπου τὸν χρόνον τοῦ θέρους καὶ τῆς τρύγης οἱ ἄρχοντες ὀρίζουσι»⁵. Καὶ ἂν μὲν κατὰ τὴν ἔναρξιν αὐτοῦ ἐγίνετο ὠρισμένη τελετὴ δὲν μᾶς λέγουσι τὰ κείμενα, τὸ πρᾶγμα ὅμως φαίνεται πιθανόν, ἂν κρίνη τις ἐκ τῆς ἐπισήμου τελετῆς τῆς γινομένης τότε ἐν ἀμπέλω παρὰ τὸ ἐν τῇ Μικρασιατικῇ ἀκτῇ ἀπέναντι τῆς Κωνσταντινουπόλεως κειμένῳ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας, ἣν περιγράφει Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος ἐν τῷ περὶ βασιλείου τάξεως ἔργῳ του ἐν ἰδιαιτέρῳ κεφαλαίῳ ἐπιγραφομένῳ «ὅσα δεῖ παραφυλάττειν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ τρυγητοῦ ἐν προκένσῳ τῆς Ἱερείας».

¹ Καὶ σήμερον διάφορα εἶδη σταφυλῶν ὀνομάζονται ἀπὸ τοῦ χρώματος, π.χ. *κοιτουφάλι* σταφυλὴ τῆς ὁποίας αἱ ρᾶγες εἶναι μέλαιναί, ὅμοια κατὰ τὸ χροῶμα μὲ τὸ πτέρωμα τοῦ κοσσύφου (Κρήτη) *κουροῦνες* καὶ *μαυροκοροῦνες* μὲ μελαίνας ἐπ' ἴσης ρᾶγας (ἔχουσας δηλαδὴ τὸ χροῶμα τοῦ πτερώματος κορώνης) (Στερεὰ Ἑλλάς), *μελισσάκι* εἶδος σταφυλῆς ἣς αἱ ρᾶγες ἔχουσι τὸ χροῶμα τῆς μελίσσης (Στερεὰ Ἑλλάς). Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 307.

² Φ. Κουκουλέ, Βυζαντινῶν τροφαὶ καὶ ποτὰ, ΕΕΒΣ, 17, 79 - 81 καὶ 98. Τὸ ἀθήριν οὕτω καλεῖται καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ, Θήρᾳ, Ρόδῳ καὶ Καρπάθῳ.

³ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθη καὶ Δοσιακία, 2, 389· 4, 391. Καὶ σήμερον ὁ τρυγητὸς λέγεται κοινῶς ὁ *τρύγος*.

⁴ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Στίχοι εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας καὶ Μανουὴλ Φιλῆ, Εἰς τοὺς δώδεκα μῆνας (I deler, Physi et medici Græci minores, 1, 291, 419). Leo Sternbach, Nicolai Calliclis carmina, 45, στίχ. 37. Τὰ κατὰ Λύβιστρον καὶ Ροδάμνην, στίχ. 769 (Μαυροφύδου, Ἐκλογὴ μνημείων, 352). Ἐπίκειται ὁμοίᾳ τοῦ Θεοδώρου Στουδίτου εἰς τὴν ὑψωσιν τοῦ τιμίου Σταυροῦ (14 Σεπτεμβρίου) ἔνθα φέρεται «μηνὶ τῷ αὐτῷ εἰς τὸν τρυγητόν». Βλ. τὰ σχόλια τοῦ Reiske εἰς τὸν Β' τόμ. σ. 348 τῆς βασιλείου τάξεως. Περὶ τοῦ χρόνου τῆς ἐνάργεως τοῦ τρυγητοῦ γίνεται λόγος ἐν τῷ Ε' βιβλ. κεφ. 45 τῶν γεωπονικῶν. Νῦν διὰ τὸν λόγον τοῦτον ὁ Σεπτέμβριος καλεῖται τρυγητῆς ἐν Θράκῃ καὶ τρυγομηνᾶς ἐν Πόντῳ.

⁵ Βασιλικὰ, 7, 17, 4.

Κατὰ τὸν Πορφυρογέννητον λοιπόν, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ τρυγητοῦ μετέβαιναν εἰς τὸ εἰρημένον ἀνάκτορον ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου, τῶν ἀρχόντων, συγκλητικῶν καὶ ἀντιπροσώπων τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων. Ἐκεῖ οὗτος ἐν στολῇ καὶ ὁ πατριάρχης φορῶν ὠμοφόριον καὶ φελώνιον εἰσήρχοντο εἰς τὸ πρὸ τῆς ἀμπέλου ἀναδενδράδιον ἔνθα εἶχε τοποθετηθῆ μαρμαρίνη τράπεζα, ἐφ' ἧς ὑπῆρχον κανίσκια μετὰ σταφυλῶν. Μετὰ ταῦτα ὁ *κουράτωρ*, ἦτοι ὁ ἐπιμελητὴς τῶν ἀνακτόρων τῆς Ἱερείας, ἔφερε βούτην μετὰ σταφυλῶν ἐφ' ἧς ὁ πατριάρχης ἀπήγγελλεν εὐχὴν «κατὰ τὴν τῆς ἐκκλησίας ἀκολουθίαν», ἀσφαλῶς τὴν «ἐπὶ τρυγῆς ἀμπέλου» ἀπαγγελλομένην. Τῆς εὐχῆς ληξάσης, ὁ πατριάρχης λαμβάνων ἐν βοτρυδίου τὸ ἔδιδεν εἰς τὸν βασιλέα, οὗτος δὲ εἰς τὸν πατριάρχην. Ἐν συνεχείᾳ προσήρχοντο οἱ συγκλητικοί, οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ δήμαρχοι τῶν Πρασίνων καὶ Βενέτων, εἰς ἕκαστον τῶν ὁποίων ὁ βασιλεὺς ἔδιδεν ἀνὰ ἐν βοτρυδίου ψαλλόντων κατὰ τὴν διανομὴν τῶν δῆμων διάφορα ἄσματα, ὧν ἐν εἶχεν οὕτως· «Εὐκληματοῦσα ἄμπελος οἱ κραταιοὶ ἀνεδείχθησαν δεσπότηι εὐφρασίας βότρυας διανεμόντες πᾶσι, δι' ὃ καὶ κατευφραίνονται αἱ σχολαὶ καὶ ἡ σύγκλητος τρυγητικὴν ἀπόλαυσιν ἔκτελοῦντες ἐν τοῖς Ἱερείας δώμασιν· δι' ὃ πάντες κραυγάζομεν χαρὰ ἀνεκλάλητος ἐπεδήμησε τῷ κόσμῳ».

Μετὰ τὴν διανομὴν, οἱ δῆμοι λαμβάνοντες ἀποκόμβια ἀνὰ ἕξ νομίσματα περιέχοντα καὶ εὐχόμενοι τὸν βασιλέα, ἀπήρχοντο. Ἐν τέλει ὁ βασιλεὺς μετὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συγκλήτου συνέτρωγεν ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Ἱερείας¹.

Σημείωσον ὅτι κατὰ τὸν τρυγητὸν δὲν ἐπετρέπετο νὰ κολέσῃ τις εἰς δικαστήριον τὸν τρυγῶντα².

Οἱ τρυγηταὶ περιγράφονται ὡς ἔχοντες ἀνακομβωμένας τὰς χειρίδας των μέχρι τοῦ ἀγκῶνος³, κρατοῦντες μικρὰ δρέπανα ἢ μαχαίρια πρὸς ἀποκοπὴν τῶν βοτρυῶν⁴ καὶ ρίπτοντες τὰς ἀποκοπτομένας σταφυλὰς ἐντὸς τρυγητικῶν καλαθίων ἐκ λύγου κατεσκευασμένων⁵, τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς *κάρτα-*

¹ Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις τῆς βασιλείου τάξεως, 1,373,15. Πβ. καὶ J. Paradoopoulos ἐν Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles lettres, 1921, σ. 102-104.

² Βασιλικά, 7,17,1. Πανδέκται, 2,12,1.

³ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 4,389.

⁴ Λόγγου, Τῶν κατὰ Δάφνιν καὶ Χλόην λόγοι Δ', 2,11. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλλην., 20,36,2).

⁵ Πανδέκται, 33,7,8. Θεοδώρου Προδρομοῦ, Ἐνθ' ἀν., 4,350. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐνθ' ἀν. Ταῦτα νῦν ἐν Τσακωνίᾳ καλοῦνται *τρυγικά*. Μιχαήλ Deffner, Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου ἐν λ.

λοι ἢ καρτάλια¹ ἢ ἄρριχοι² ἢ τάρπαι ἢ ταρπία³, τὰ δὲ μεγαλύτερα *κανθήλια*⁴ λέξεις, αἵτινες, πλὴν τῆς τελευταίας, καὶ σήμερον σφίζονται. Οὕτως ἐν Κύμῃ *ταρπι* λέγεται ὁ ἐκ λύγων τρυγητικὸς κάλαθος⁵, *καρτάλι* δὲ πολλαχοῦ λέγεται τὸ κοφίνιον, *ἀρκάδι* δέ, ἥτοι *ἀρριχάδι*, ἐν ἀγίῳ Λαυρεντίῳ τοῦ Βόλου καὶ *ἀρκάδα* (=ἀρριχάδα) ἐν Ἄνω Σύρῳ, τὸ κοφίνιον, ἐν ᾧ θέτοντες μεταφέρουσι καρπούς.

Αἱ ἐντὸς τῶν κοφίνων τιθέμεναι σταφυλαὶ μεταφερόμεναι ἀφ' οὗ ἕκαθαρίζοντο ἀπὸ τὰ φύλλα καὶ τοὺς ὄμφακας⁶ ἐρρίπτοντο ἐντὸς τοῦ *ληνοῦ* ἢ *λανοῦ*⁷ ἢ *πατητηρίου*⁸, τὸ ὁποῖον εἴκοσιν ἡμέρας πρὸ τοῦ πατήματος ἔπρεπε ν' ἀνοιχθῆ διὰ τὰ ἀερισθῆ, ραντισθῆ διὰ θαλασσίου ὕδατος καὶ θυμιασθῆ ὅπου οἱ *ληνοβάται*⁹ μέχρι τῶν γονάτων ἀνεξωσμένοι, ἵνα μὴ ρυπαίνωνται τὰ φορέματά των, τὰ ὅποια κατὰ κανόνα ἐρρυπαίνοντο¹⁰, τὰς ἔθλιβον διὰ τῶν ποδῶν, τὰς *ἐπάτου*¹¹, ὅπως τότε ἔλεγον καὶ ὡς ἐπ' ἴσης κοινῶς καὶ

¹ Βασιλικά, 44,10,8. Σύνοψις Λ, 1,89. Zach. v. Lingenthal, JGR, 5, 463. CGL, II, 72,20,3· 192,48. Κατὰ τὸν σχολιαστὴν «κάρταλοι, κόφινιοι τρυγητικοὶ ἢ ὑποδεκτικοὶ ἐν οἷς καὶ σταφυλαὶ βαστάζονται». Μιχαήλ Ἀκομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σφζόμενα, 1,78,29. Κατὰ τὸ λεξικὸν τοῦ Σουΐδα κάρταλος· κόφινος ὁξὺς τὰ κάτω.

² Λόγγου, Ἐνθ' ἀν., 2,1· 36,1. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1701,47.

³ Ταρήφῃ κόφινος μέγας, σημειοῖ ὁ Ἡσύχιος, φέρεται δὲ καὶ ἐν τῷ λεξικῷ τοῦ Φωτίου τάρπη· κόφινος. Πβ. καὶ ME, 746,54. Τὴν τάρπην ἀναφέρει καὶ ὁ Παχυμέρης, 2,399,2, τὸ *ταρπίον* δέ, τὸ παρὰ τὸ τραπεῖν παραγόμενον, ὁ Θεσσαλονίκης Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1533,57, ὅστις τὸ χαρακτηρίζει ὡς «κόφινον μέγαν, οἰσύνον» καὶ ὁ Πουλλολόγος, στίχ. 44 (Wagner, Carmina, 180). Κατὰ τὸν Πολυδέκη, Ὀνομαστ., 10,158 τάρπη· ἢ ἐστὶ πλέγμα ἐκ λύγων. Περὶ τάρπης καὶ ταρπίου βλ. καὶ Στ. Δραγοῦμη, Εἰς Ἡσυχίου λέξεις, ἐν Ἀθηνᾶς, 29,267.

⁴ Γεωπονικά, 6,11,1.

⁵ Γ. Χατζιδάκι, MNE, 1,397.

⁶ Γεωπονικά, Ἐνθ' ἀν.

⁷ Λανὸς ἐν ἐγγράφῳ κατοῦται κατὰ τὸν IB' αἰῶνος. Trinchera, Syll., 283, 216 καὶ σ. 354. Ὁ ληνὸς ἐπ' ἴσης λέγεται λανὸς καὶ ἐν Μακεδονίᾳ καὶ Κρήτῃ. Hatzidakis, Einleitung, 98.

⁸ Σουΐδας ἐν λ. σταφυλή.

⁹ Ἀστέριος Ἀμασειας, PG, 40,225. Corp. Glos. Lat., 2,360,24. Τὸ *ληνοβατῶ* μεταχειρίζεται συνήθως ὁ Χρυσόστομος. Τὸ *ληνοπατῶ* θὰ ἦτο πιθανώτατα δημῶδες κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ νῦν σφίζεται ὡς *λενοπατῶ* ἐν Τραπεζοῦντι καὶ ἀλλαχοῦ τοῦ Πόντου. Φ. Κοκουλέ, Ἡσυχiana (Λεξικογραφικὸν Ἄρχειον, 2,64 παράτ. ΚΖ' τόμ. Ἀθηνᾶς) καὶ Λ. Κοραῆ, Ἄτακτα, 4,590.

¹⁰ Θεοδώρου Προδρομοῦ, Τὰ κατὰ Ροδάνθην καὶ Δοσικλέα, 4,389. Ὁ Θεολόγος Γρηγόριος (PG, 36,657) ὁμιλεῖ διὰ τὰ ἐρυθρὰ ἱμάτια τοῦ ληνοβάτου, μετὰ ταῦτα δὲ καὶ ὁ Ἀμασειας Ἀστέριος, PG, 40,225.

¹¹ Τὸ πατεῖν ληνὸν ἢ ἐν ληνῷ σνήθεις παρὰ τοῖς Βυζαντινοῖς συγγραφεῦσι. Πβ. καὶ Χρυσόστομον, PG, 30,705. Ἀχμέτ, Ὀνειροκρ., κεφ. 195, σ. 151,13.

σήμερον λέγουσι. Θὰ ἐγίνετο δὲ τὸ πάτημα, ὡς καὶ σήμερον ἐνιαχοῦ, καὶ ἐντὸς σκάφης, περὶ τούτου ὅμως δὲν ἔχομεν σαφεῖς μαρτυρίας.

Κατέρρεε δ' ὁ μῦστος δι' αὐλακος, εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἄκρον τῆς ὁποίας ἐνιαχοῦ ὑπῆρχε κρουνὸς λεοντοπρόσωπος¹, κάτωθεν δ' αὐτοῦ κοφίνιον ἢ ἄλλο πλέγμα πρὸς διύλισιν². Ἐκ τοῦ κρουνοῦ ὁ μῦστος κατέρρεε εἰς ὑποκείμενον κεκονιαμένον λάκκον τὸ ὑπολήγιον³, ὅπερ ἔτι καὶ νῦν κατὰ τόπους, τὸ ἀρχαῖον διασφῶζον ὄνομα, καλεῖται *πολήμι* ἢ *πολήβι*.

Ὁ πρὸ τῆς πατήσεως τῶν σταφυλῶν καταρρέων μῦστος πιθανώτατα θὰ ἐκαλεῖτο, ὡς καὶ παρ' ἀρχαίοις *πρόρρος*, ἀφ' οὗ καὶ σήμερον οὗτος ἐν Χίῳ μὲν *πρόρρος* καλεῖται, *μπούρρος* δ' ἐν Κύθνῳ⁴. Τοῦτον μάλιστα δσάκις ἤντλουν ἐκ τῶν ὑποληνίων κατὰ τὸν Χρυσόστομον⁵ δὲν ὠμίλουν.

Φαίνεται δ' ὅτι μετὰ τὸ πάτημα, πρὸς τελείαν τῶν βοτρύων σύνθλιψιν, ἔθετον ἐπ' αὐτῶν πατηθέντων βαρεῖς λίθους⁶ ἢ ἀντὶ διὰ τῶν ποδῶν συνέθλιβον τὰς σταφυλὰς διὰ βαρέος ξύλου, τὸ ὁποῖον ἐκαλεῖτο *μάδης*⁷, ἰδέαν τοῦ ὁποίου, ἴσως, δυνάμεθα νὰ λάβωμεν ἀπὸ τὸ σημερινὸν *στουμπιστήρι*, τὸ ὁποῖον εἶναι ξύλον πελεκημένον ἔχον ἐξόγκωμα κατὰ τὸ ἐν ἄκρον, δι' οὗ πιέζονται τὰ ἐντὸς τῆς κάδης σταφύλια⁸.

Σημειωτέον δ' ὅτι ἡ τῶν γιγάρτων, *ταιπούρων*, ἐκθλιψις ἐγίνετο ἐπιχειομένου ἐπ' αὐτῶν ὕδατος καὶ πιεζομένων δι' εἰδικοῦ μηχανήματος, ὅπερ ἐκαλεῖτο *ταιπουρομάγγανον*⁹.

Εἰς σταθίου, Παρεκβ., 1574,3. Ζωναρᾶ, Λεξικὸν ἐν λ. γλεῦκος. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζικίου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλλην., 20,36,2). Περὶ τοῦ πατήματος τῶν σταφυλῶν βλ. τὰ γεωπονικά, 6,11. Νῦν πάτος ἐν Ρόδῳ λέγεται τὸ κοινῶς *πάτημα* τῶν σταφυλῶν.

¹ Boissonade, Anecdota græca, 1,425.

² Σχολιαστῆς Ἀριστοφ., Εἰρήν., στίχ. 534.

³ Χρυσόστομος, PG, 54,595· 59,616· 62,387. Trinchera, Syll., σ. 519. Cusa, I diplomii, 340,21· 637,12. Spata, Diplomii Greci Siciliani inediti, 90,19.

⁴ Ἐπιθι Φ. Κουκουλέ, Περὶ ἀναπτύξεως ἐρρίνου ἐν τῇ νεωτέρῃ Ἑλληνικῇ, Ἀθηνᾶς, 49,133.

⁵ PG, 62,387.

⁶ Λόγγου, Ἐνθ' ἀν., 2,13,1.

⁷ Βασιτικά, 19,8,17· 20,1,19. Γεωπονικά, 6,11,3. Du Cange, Ἑλληνικὸν γλωσσάριον ἐν λ. βιάδης. Ὁ μάδης ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς γλωσσάριοις χαρακτηρίζεται ὡς πιεστήρ μοχλὸς ἢ ἰπωτήριον ληνοῦ. CGL, II, 158,50, III, 263,17.

⁸ Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 325.

⁹ Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ ζυφομούστου, στίχ. 107 (Ν. Ἑλλην., 1,449), ὁ οὗτω δὲ παραγόμενος οἶνος εἶναι ὁ *λάγκυρος* τῶν ἀρχαίων, ὀνομασία, ἣτις θὰ ἦτο καὶ δημόδης κατὰ τοὺς Βυζαντινοὺς χρόνους, ἀφ' οὗ καὶ νῦν οὗτος καλεῖται *λάγκυρος* ἐν Ἰκαρίᾳ καὶ Στενημάχῳ, *λάγκυρος* ἐν Κο-

Οἱ τρυγῶντες ἀμπέλους καὶ οἱ πατοῦντες τὰς σταφυλάς, ἀνακουφίζοντες τὸν ἐκ τῆς ἐργασίας των κόπον, συνήθιζον, ὡς δὲ καὶ ἄλλοι ἐργαζόμενοι, νὰ ἄδωσι διάφορα ληνοβατικά ἕσματα, τῶν ὁποίων, δυστυχῶς, οὐδὲν μᾶς περιεσώθη¹. Ἐκτὸς ὅμως τῶν ἕσμάτων, οἱ πατοῦντες, τοῦλάχιστον μέχρι τοῦ τέλους τοῦ Ζ' αἰῶνος, πιθανώτατα καὶ βραδύτερον, ἀσυνειδήτως, διονυσιακὰ συνεχίζοντες ἔθιμα, ἀνεφώνουν τὸ ὄνομα τοῦ Διονύσου, δι' ὃ ἢ ἐν Τρούλλῳ σύνοδος διὰ τοῦ 62ου κανόνος τῆς ἀπηγόρευσε «μη τὸ τοῦ βδελυκτοῦ Διονύσου ὄνομα τοὺς τὴν σταφυλὴν ἐκθλίβοντας ἐν τοῖς ληνοῖς ἐπιβοᾶν» ἐπὶ ποιῆ ἀφορισμοῦ μὲν τῶν λαϊκῶν, καθαιρέσεως δὲ τῶν κληρικῶν².

Οἱ αὐτοὶ μάλιστα ληνοβάται χύνοντες τὸν μοῦστον εἰς τοὺς πίθους συνήθιζον νὰ γελῶσι θορυβωδῶς καὶ νὰ ἀστειῶνται, τοῦθ' ὅπερ ὡς ἐθνικὴν συνήθειαν καὶ δαιμονιώδη πλάνην ἀπηγόρευσεν ἡ αὐτὴ σύνοδος διὰ τοῦ ἀνωτέρω μνημονευθέντος κανόνος τῆς ἀπαγόρευσις τὴν ὁποίαν δὲν εἰσήκουσαν, φαίνεται, οἱ Χριστιανοί, ἀφ' οὗ πέντε αἰῶνας μετὰ ταῦτα ὁ Ζωναράς εἰς τὰ ἐθνικὰ ταῦτα ἔθιμα ἀναφερόμενος παρατηρεῖ «ἃ καὶ νῦν γίνονται παρὰ τοῖς ἀγρόταις μὴ εἰδόσιν ἃ ποιοῦσιν»³. Ἡ μόνη παραχώρησις των ἦτο ὅτι, ἀφ' οὗ ἔχνον ἐντὸς τῶν πίθων ἐν μέτρον οἴνου, ἀνεφώνουν «κύριε ἐλέησον»⁴.

Δι' ὧν λέγει ὁ Ζωναράς θὰ ὑπονοῆ τὰ ἐν Σαράντῃ Ἐκκλησίαις τῆς Θράκης τέως συνηθιζόμενα, ὅπου κατὰ τὸν τρυγητὸν μετημφισμένοι καὶ προσωπιδοφόροι, *τζαμάλες* καλούμενοι, ἔψαλλον ὅπισθεν τοῦ ληνοῦ, οἱ δὲ τρυγῶντες μετέφερον τὰς σταφυλάς μετὰ χορῶν καὶ τυμπάνων, εἶτα δὲ μετημφισμένοι ἐχώρουν εἰς εὐρύχωρον μέρος μέχρι τοῦ μεσονυκτίου⁵.

Ὁ ἐντὸς τοῦ ὑποληθίου συγκεντρούμενος *μοῦστος* ἢ *μουστάριον*⁶ ἐτοποθετεῖτο ἐντὸς πίθων, *πιθαρίων*, οἵτινες ἐπισσώνοντο καθ' ἕκαστον ἔτος ἢ κατὰ δύο⁷ καὶ οἵτινες πολλάκις ἦσαν κεχωσμένοι ἐν τῇ ἀμπέ-

ζάνῃ καὶ *λάγκερας* ἐν Κύθῳ, Κρήνῃ καὶ Σαράντῃ Ἐκκλησίαις (Φ. Κουκουλέ, Περὶ ἀναπτύξεως ἐρρίνου ἐν τῇ νεωτέρῃ Ἑλληνικῇ, ἐν Ἀθῆναις, 49,113).

¹ Χρυσόστομος, PG, 55,156. Θεοδώρου μητροπολίτου Κυζίκου, Ἐπιστολαὶ (Ν. Ἑλλην., 20,36,4· 46,1). Τὰ ἐπιλήνια ἕσματα συνηθίζονται καὶ σήμερον (Δ. Λουκοπούλου, Γεωργικὰ τῆς Ρούμελης, 324).

² Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, 2,448.

³ Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα τῶν θείων καὶ ἐκκλησιαστικῶν κανόνων, 2,449.

⁴ Θ. Βαλσαμών, Εἰς τὸν ἀνωτέρω κανόνα (Ράλλη-Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,451).

⁵ Κ. Χατζοπούλου, Σύμμεικτα λαογραφικά (Θρακικά, 2,455).

⁶ Trinchera, Syll., 429,301. Ἀνωύμου, Περὶ χυμῶν, βρωμάτων καὶ πομάτων (Ideler, Physiци et medici Græci minores, 2,263). Ἐν Παραμύθῳ Κύπρου σήμερον ὁ μοῦστος λέγεται *μουστάριον*.

⁷ Βασιλικά, 20,1,19. Γεωπονικά, 6,4,2. Περὶ τοῦ τρόπου τῆς πρὸς τὸν πίθον ἐπίσσωσις, ἥτις καὶ σήμερον συνηθίζεται ἐν Κύπρῳ ἐγένετο πρὸς συντήρησιν τοῦ οἴνου. Π. Γενναδίου, Λεξικὸν φυτολογικόν, 57.

λω¹ ἢ ἐντὸς βουτι(ζ)ίων καὶ βαρελίων ἄλλως καλουμένων² ἢ ἐντὸς κιστέρας³. Ὑπελογίζετο δ' ὁ παραγόμενος οἶνος⁴ κατὰ μετρητὰς⁵ ἢ μέτρα⁶ ἢ χωρητικότης τῶν ὀποίων ὑπελογίσθη εἰς ἑκατὸν πενήτηκοντα λίτρας⁷ καὶ τοῦ ὀποίου μέτρου ἢ χωρητικότης ἀσφαλῶς θὰ ἦτο, ὡς καὶ νῦν, κατὰ τόπους διάφορος⁸ ἢ ἔμετρεῖτο κατὰ λαγήνια⁹.

Μετὰ τὰς ἐργασίας αὐτὰς ὁ ληνὸς καὶ τὸ ὑπολήνιον ἐσαρῶνοντο καλῶς καὶ ἐσπογγίζοντο πλυνόμενοι διὰ θαλασσίου ὕδατος, πρὸς δὲ καὶ ἐθυμιάζοντο¹⁰.

Οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοι ἡμῶν, προληπτικοὶ ὄντες, φοβούμενοι μήπως γίνῃ ὄξινος ὁ ἐντὸς τῶν δοχείων οἶνος, ἐπέγραφον· «γεύσασθε καὶ ἴδετε ὅτι χρηστὸς ὁ Κύριος» ἀντλοῦντες δ' ἐκ τῶν ὑποληνίων τὸν μούστον, ἀπέφευγον νὰ ὀνομάζωσι «τὰ ὄξινην σημαίνοντα»¹¹. Οἱ αὐτοί, διὰ νὰ δοκιμάσωσι τὴν ποιότητα τοῦ μούστου, ἔρριπτον ἐντὸς τοῦ πιθαρίου μῆλον ἢ ἀπίδιον ἂν τοῦτο ἐπέπλεεν, τότε ἦτο καθαρὸς, ἐὰν ἐβυθίζετο, περιεῖχεν ὕδωρ¹², πείραμα τὸ ὅπολον κάμνουσιν οἱ χωρικοὶ τῆς Ἄνδρου, οἵτινες, διὰ νὰ δοκιμάσωσιν ἂν εἶναι τέλειος ὁ βρασμὸς ῥίπτουσιν ἐντὸς τοῦ μούστου ὄν¹³· ἐὰν ἡ ἄνω ἐπιφάνεια τούτου ἐξέχη, δεῖγμα ὅτι ὁ μούστος εἶναι ἐν τάξει, ἂν ὅμως τὸ ὄν βυθίζεται, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ βρασμὸς εἶναι ἀτελής.

¹ Πανδέκται, 19,1· 54,1. Βασιλικά, 19,8,17.

² Νόμος γεωργικὸς, 69. C u s a, I diplomii, 300,5. S p r a t a, Diplomi Greci Siciliani inediti, 90,19. Φυσιολογικὴ διήγησις τοῦ ὑπερτίμου κρασοπατέρος Πέτρου τοῦ Ζυφομούστου (Ν. Ἑλλην., 1,442,22· 445,62).

³ Πανδέκται, 9,2. Βασιλικά, 60,3,27.

⁴ Περὶ τῶν διαφόρων εἰδῶν τοῦ οἴνου παρὰ Βυζαντινοῖς βλ. τὸ περὶ τροφῶν κεφάλαιον ἐν ΕΕΒΣ, 17,45 ἔξ.

⁵ I. T ζ έ τ ζ ο υ, Σχόλια εἰς τὰ Ἔργα καὶ τὰς Ἡμέρας, στίχ. 347. Μιχαήλ Ψελλοῦ, Κανὼν κατὰ Ἰακώβου (Κ. Σάθα, Μεσ. Βιβλ., 5,178). Βίος Ἀλεξάνδρου (W a g n e r, Trois poèmes, στίχ. 5651, σ. 227).

⁶ Βίος τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὸς ἡμῶν Νικολάου, 1,43,5. Κωνσταντίνου Πορφυρογεννήτου, Ἔκθεσις, 491,11. Εὐσταθίου, Παρεκβ., 1450,17. Miklosich-Müller, Acta et Diplomata, 5,180,372. Δ. Χωματιανός, ἐν Pitra analecta sacra et classica, 6,372. Δούκα, Ἱστορ., 322,2.

⁷ T a f e l - T h o m a s, Urkunden zur älteren Handels und Staatsgeschichte Venedig, 107.

⁸ Τὸ μέτρον ἐν Μαραθοκάμπῳ Σάμου καὶ Κυζίκῳ ἰσοδυναμεῖ πρὸς δέκα ὀκάδας, ὅκτω ἐν Αἰδηψῷ καὶ ἐν Οἰνούντι τῆς Λακεδαιμόνος, 30-50. Φ. Κουκουλέ, Οἰνουτιακά, 283.

⁹ Ἰερωνύμου καὶ Σωφρονίου, Βίος τοῦ ὀπίου πατρὸς ἡμῶν Ἰλαρίωνος (Α. Παπαδοπούλου-Κεραμέως, Ἀνάλεκτα Ἱεροσολυμιτικῆς σταχυολογίας, 5,116,15). Trinchera, Syll., 103,79· 170,129· 397,287· 334,246.

¹⁰ Γεωπονικά, 6,13,3.

¹¹ Χρυσόστομος, PG, 62,387. Γεωπονικά, 7,14,1.

¹² Γεωπονικά, 7,8,1.

Τοὺς βότρους τῶν ἀμπελῶν συχνὰ καὶ τότε ἔβλαπτον, ὡς εἶπον, πτηνὰ ἢ ἄλλα ζῶα πρὸς ἀπόκρουσιν τῶν ὁποίων οἱ προληπτικοὶ Βυζαντινοὶ κατέφευγον εἰς διαφόρους καταδέσμους καὶ εὐχὰς πρὸς ἀποδιοπομπήν, ὡς τελευταίας ἀπέδιδον εἰς τὸν μεγαλομάρτυρα Τρύφωνα¹. Ἐχθρὸς ἐπ' ἴσης τῶν ἀμπελῶν ἦτο καὶ ἡ χάλαζα, ἣτις πίπτουσα ἀπέκοπτε τοὺς νεαροὺς βλαστοὺς ἢ καὶ τὰ βοτρυδία μεγάλας οὕτω καταστροφᾶς προξενούσα². Καὶ κατὰ ταύτης λοιπὸν ἐχρησιμοποιοῦν καταδέσμους οἱ Βυζαντινοὶ πρόγονοί μας ἢ ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς καταφεύγοντες κατὰ τὴν πρώτην περίπτωσιν εἰς τοὺς δι' ἐπφδῶν «τὴν χάλαζαν ἐπέχοντας»³.

Ἐκτὸς ὅμως τῶν ζῴων καὶ τῆς βροχῆς φθονεροὶ ἄνθρωποι κατέδενον τὰς ἀμπέλους τῶν ἐχθρῶν των, ἵνα μὴ παράγωσι καρπὸν, καθ' ἣς κακεντρεχείας οἱ ἀπειλούμενοι κατέφευγον πάλιν εἰς εὐχὰς τῆς ἐκκλησίας ἢ εἰς κατασκευὴν διαφόρων φυλακτηρίων, τὰ ὁποῖα ἔφερον μεθ' ἑαυτῶν⁴, προλήψεις, αἰτινες, δυστυχῶς, επικρατοῦσι καὶ σήμερον ἀκόμη. Οἱ νεώτεροι Ἑλληνας πιστεύουσιν ὅτι δύναται νὰ καταδεθῇ ἡ χάλαζα διὰ τῆς καταθάψεως φῶν ἐν τῷ ἀμπελῶν ἢ τῆς ἀπορρίψεως ἔξω τῆς οἰκίας τοῦ τρίποδος τῆς ἐστίας ἀνεστραμμένου⁵, ἣν τελευταίαν πρόληψιν ἀναφέρει καὶ νεώτερος Νομοκάνων ὁμιλῶν δι' ἐκείνους οἱ ὁποῖοι «ὄταν πέφτη τὸ χαλάζι ρίπτονσι σίδηρα ἔξω διὰ ἐμπόδιον»⁶.

Οἱ Βυζαντινοὶ τὴν ἀρχαίαν περὶ ἀπαρχῶν συνήθειαν ἀκολουθοῦντες, προσῆγον εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπαρχὰς ἄλωνος καὶ ληνοῦ», ἦτοι σῖτον καὶ οἶνον⁷, οἱ αὐτοὶ δέ, οἵτινες ἐπεκαλοῦντο τὰς εὐχὰς τῆς ἐκκλησίας κατὰ τὸ φύτευμα ἀμπελῶν καὶ τὸν τρυγητὸν, ὡς καὶ κατὰ τὴν μετὰγγισιν τοῦ οἴνου εἰς τοὺς πίθους, καὶ σταφυλῶν ἀπαρχὰς προσῆγον, τὴν εὐλογίαν τῆς ἐκκλησίας ἐπικαλοῦμενοι.

Τοῦ ἐθίμου τῆς προσφορᾶς ἀπαρχῶν μείαν ποιεῖται ὁ Γ' κανὼν τῶν ἁγίων Ἀποστόλων⁸ ὡς καὶ ἡ ἐν Καρθαγένῃ σύνοδος, ἣτις, ἀφορμὴν λαμβάνουσα ἐκ τοῦ ὅτι προσεφέροντο εἰς τὸ θυσιαστήριον παλαιότερον μέλι καὶ

¹ Φ. Κουκουλέ, Μεσαιωνικοὶ καὶ Νεοελληνικοὶ κατάδεσμοι (Λαογραφ., 9, 69,490).

² Tafel, Eustathii opusc., 155,50. Μιχαήλ Ἀχομινάτου τοῦ Χωνιάτου, Τὰ σωζόμενα, 2,168,15.

³ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 8,23· 9,71).

⁴ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 9,70).

⁵ Φ. Κουκουλέ, Ἐνθ' ἄν. (Λαογραφ., 9,501).

⁶ Ν. Πολίτου, Ἐν κεφάλαιον νομοκάνονος (Λαογραφ., 3,387).

⁷ Γρηγόριος Θεολόγος, PG, 35,957· 37,120. Χρυσόστομος, PG 60,147. Βίος καὶ πολιτεία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν Γεωργίου τοῦ Κυρίου τοῦ ἐν Χωζιβᾷ (Anal. Boll., 7,103).

⁸ Ράλλη - Ποτλῆ, Σύνταγμα, 2,4.

γάλα, ὄρνεις καὶ ὄσπρια, ἀπηγόρευσε τοῦτο, συμφώνως καὶ πρὸς τὸν προειρημένον κανόνα τῶν ἁγίων Ἀποστόλων, ἐπιτρέψασα μόνον τὴν προσφορὰν σταφυλῶν καὶ σίτου¹. Καὶ ἐπειδὴ πάλιν συνηθίζετο αἱ προσφερόμεναι εἰς τὴν ἐκκλησίαν σταφυλαὶ νὰ συνάπτονται ὑπὸ τῶν ἱερέων μετὰ τῆς ἀναιμάκτου θυσίας, ἡ Γ΄ οἰκουμενικὴ σύνοδος διὰ τοῦ 28ου κανόνος τῆς ὥρισεν, ἐπὶ ποινῇ καθαιρέσεως ἵνα αὐταὶ εὐλογῶνται χωριστὰ ὑπὸ τοῦ ἱερέως καὶ εἶτα διανεμῶνται εἰς τοὺς πιστοὺς πρὸς εὐχαριστίαν τοῦ δοτῆρος τῶν καρπῶν².

Ἡ συνήθεια δ' αὕτη τῆς προσφορᾶς ἀπαρχῶν ἦτο, φαίνεται, πολὺ διαδεδομένη, ἅφ' οὗ καὶ σήμερον ἀκόμη ἐν Σύρῳ, Τήνῳ, Ἀνδρῳ, Αἴνῳ, Ἀθήναις, Βόλῳ καὶ ἀλλαχοῦ προσάγονται πρὸς εὐλογίαν εἰς τὴν ἐκκλησίαν ἀπαρχαὶ ἀμπέλου κατὰ τὴν βῆν Αὐγούστου, ἑορτὴν τῆς Μεταμορφώσεως τοῦ Σωτῆρος.

Φ. ΚΟΥΚΟΥΛΕΣ

¹ Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 3,400.

² Ράλλη - Ποτλή, Σύνταγμα, 2,365,366.